

Kézirat Könyvtár

Szent-Iványi Sándor:

A Magyar Vallásszabadság

American Hungarian Library
And Historical Society, New York.

Szent-Iványi Sándor: A Magyar Vallásszabadság

Csicsery-Rónay Istvánnak, az élete javarészét Egyesült Államok-beli emigrációban töltött kiváló politika-tudósnak, egykori „klasszikus” kisgazda-politikusnak jóvoltából jutott birtokomba Szent-Iványi Sándor könyve, amely hazánkban jószerevével ismeretlen: az 1964-ben életre hozott ú.n. „Kéziratkönyvtárban” jelent meg, a sorozat első kötete-ként az Egyesült Államokban, igen csekély példányszámban. A könyv kétszeresen is nagy örömet szerzett: megragadott újszerű, mintegy hagyományfelforgató non-konformista szemléletével és történelemér-telmezésével, no meg, hogy elolvasása a lenyűgöző tudású egykor volt hitoktatómmal való újratalálkozást jelentette. Azzal a magasra ívelő pályájú, majd új éltető közösséget keresni kénytelen pappal, aki már fél évszázaddal ezelőtt is szuggesztív meggyőző erővel, mély tárgyi megalapozottsággal értette meg tanítványaival: ki volt Dávid Ferenc, s hogy forradalma mit adott az európai, sőt később az egész világtör-ténetnek.

Műfaját tekintve, A Magyar Vallásszabadság vitairat, amely a soká-ig cáfolhatatlan tekintélyű Szekfű Gyulának több ízben hangoztatott tételével száll szembe. A vitatézisként – és egyben mottóként – idézett szöveg Hóman-Szekfű Magyar történetének III. kötetéből való:

„A XVI. századbeli magyar vallási törvényekben sem modern tole-ranciáról, sem pedig a vallásszabadság elvi anticipációjáról nincsen szó. Ezen elvi álláspontom és annak következései nem lehetnek többé nálunk sem tudományos vita tárgyai –, legföllebb a tudatlanság hada-kozhatik ellenük.”

Történészeink, tisztelet a kivételnek – mintha a nemzeti tudatra nézve veszélyesnek ítélnének bizonyos kisebbségcentrikus gondolko-dást – például a nagymúltú, ma kisebbségi sorsú egység-hitet (az uni-tárius vallás ős-elnevezése volt) gyakran az említésre is érdemtelen-ség kategóriájába számúzik. A néhány éve megjelent, s nagyfontossá-gú, alapvető mű, az *Erdély története* az 1568-as tordai országgyűlést, s annak a vallási türelmet és a lelkiismereti szabadságot törvénybe iktató forradalmi megnyilatkozását meg sem említi. (Amit nem látok, az nincsen?) Pedig a strucctényezőre, elsősorban Szekfű fölfogására nem kisebb gondolkodó is fölfigyelt, mint Németh László, s éppen egy kurzus-elfogultság ellen fogalmazott vitairatában („Szekfű Gyula”, 1940). Egy rövid kiemelés Németh László könyvéből:

„A tolerancia mai, vallási közönyt takaró formájában persze, hogy nem volt meg Erdélyben, de hogy a vallási türelemre a kelet-európaiaknak, s az erdélyinek nagyobb hajlama volt, mint a nyugatinak, arra a lengyel vallásváltozások békés lefolyása a XVII. század közepéig igen jó példa lehet. Egy lengyel irodalomtörténetből idézem: »A vallási terrorizmusnak Lengyelországban nem volt helye. A lengyel királyok közül senki sem akart az egyes ember lelkiismeretén erőszakot tenni: a hit dolga mindenkinek magánügye volt.« Erdélyben is ez a lelki alap tette könnyűvé az államnak, hogy a vallásháborúnak elibevágjon. A katolikus Báthori István és a református Erdély: összeférhettek enélkül?»

Németh László tehát már nem is az unitárius vonatkozásokra való hivatkozás által utal a történész-körökben sokszor meghatározóvá vált strucc tényezőre. Ami Szent-Iványi Sándort illeti: ő olyan szempont szerint közelíti meg 1568-at, amelynél cáfolhatatlanabban aligha bizonyítható a máig felül nem múlt vallási tolerancia, mi több: a vallásszabadság abszolút egyértelmű elvi előrevetítése.

Közismert tény, hogy Dávid Ferenc „egység hívő” egyházát csupán 1600-tól kezdték hivatalosan unitáriusnak nevezni. Az *unitárius* kifejezés már a tordai országgyűlés idején is forgalomban volt, de mint Szent-Iványi kifejti, egészen más jelentéssel. *Egyesítőt* jelentett, vagyis olyan törekvést, amely a reformáció során részekre szakadt egyetlen egyházat a niceai zsinat, tehát a 325-ös év előtti állapotba állítaná vissza. „Az »unitárius« kifejezés – írja Szent-Iványi –, mint »egyesítő« ismert volt a politikai szótárban, s valószínűleg innen vette át azt Dávid és Blandrata. A Litvániát Lengyelországgal egyesítő mozgalmat nevezték pl. »unitárius törekvés«-nek. János Zsigmond és Blandrata lengyelországi tartózkodásaik során bizonyára tapasztalták ennek a szónak erejét.”

Majd máshelyütt:

„Dávid unitarizmusa nem óhajtott felekezeti lenni, hanem a szabad vallásgyakorlat alapján meg akarta őrizni a kereszténység egységét.” Ez a szándék pedig mindennél ékebben bizonyítja, hogy nem holmi felekezeti kizárólagosságra, egyeduralomra való törekvés, hanem a kereszténység eredeti állapotának a kölcsönös tolerancia alapján való visszaállítása volt Dávid Ferenc eltervezett és szenvedélyesen hirdetett célja. Függetlenül a minden vallás szabadságát megfogalmazó alapelveitől, sokszor szemére vetett radikális fellépései is a puritán ősi for-

mák visszaállítása érdekében történtek. Már idézett művében Németh László egyetlen mondattal fogja egybe ennek lényegét: »A jezsuitákat sem mint az egyik vallás, hanem mint az egy vallás fanatikusait igyekeztek távoltartani Erdélytől.« (A jezsuiták ugyanis az egykorú dogmatikus katolicizmusra gondoltak, ha »egy«, vagyis »egyetlen« vallásról beszéltek.)

Szent-Iványi Sándor könyvének fontos motívuma, amikor az Egyesült Államok-beli vallás- és lelkiismereti szabadságot tárgyalja, amely végülis Erdély talajából nőtt ki, s az amerikai demokratikus hagyományokon fejlődött tovább, mintegy kölcsönhatásban; olyannyira, hogy az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban jelentősszámú unitárius elvet fedezhetünk föl. S ha ez így van, az erdélyi tolerancia hogyan iktatható ki a folyamatból? A meghatározó és kiemelkedő két amerikai elnökön: Jeffersonon és Franklinon kívül oly sok unitárius volt a haladás előharcosai közt, hogy a nemzeti Pantheon, az ú.n. Hall of Fame megtiszteltjeinek több mint a fele unitárius.

„Nem az unitárius vallás tökéletességét óhajtjuk ezekkel az adatokkal alátámasztani, mert mi unitáriusok tudjuk a legjobban, hogy a mi vallásunk sem tökéletes, s nem biztosít tökéletességet hívei számára, csak rá akartunk mutatni, hogy Szekfű »anarchiája« nem következett be sem Erdélyben, sem Amerikában” – írja Szent-Iványi.

Arra, hogy nem felekezeti elfogultság, hanem a történeti tények mély tisztelete határozza meg látásmódját(és vezérelt ellenvetéseit), könyve egy másik szakaszát hozom fel példának.

Dávid Ferenc radikális hitújításának legnagyobb ellenzője talán nem az egész reformációt ellenfelének tekintő római egyház, hanem a reformáció konzervatív szárnya, így a helvét irányzat (a kálvinizmus) magyarországi feje, Méliusz Juhász Péter volt. Dávid megkísérelte Péter pápát (ez volt a debreceni püspök közkeletű neve) kereszténység-egyesítő terveikhez szövetségesül megnyerni, de Méliusz ellenkezése hitviták tüzeiben megedződve odáig fajult, hogy János Zsigmondot megpróbálta rábírnival: minősítse eretneknek Dávid Ferencet.

És Szent-Iványi így jellemzi a türelmet nem ismerő nagy ellenfelet, Méliuszt:

„...Harminchat rövid esztendő alatt csak. (...) Hat nyelven írt és beszélt, és nemcsak egész irodalmat hagyott maga után, hanem kifejező erőben és eredetiségben bővelkedő irályt is, melynek egynémely fordulata ma is megragadja az olvasót szépségével. Megállva ennek a

lángeszű és lángbuzgalmú, nagy vallásos férfiúnak az emléke előtt, az ember kísértésbe esik, hogy elfogadja Szekfű tételét: a vallási elvekből és erős hitből származó türelmetlenség nem hiba.”

Talán ez Szent-Iványi legmeggyőzőbb érve Szekfű türelem-tagadó kinyilatkoztatása ellen: Dávid Ferenc késői szellemi örököseként, a vallási türelem szószóliójaként, értő empátiával még a türelmetlenség létjogát is türelmesen tudomásul veszi. Okfejtéséből, érvelésének végkövetkeztetéséből pedig minden eddiginél korszerűbb fénybe vonja Dávid Ferenc alakját: a huszadik század talán leghumanistább és legemelkedettebb gondolatának, az *ökumenének* előfutárát látja benne, akinek eszmerendszere, túlélve négy évszázad harcait, ilymódon kerül ki belőlük győztesen.

Szent-Iványi Sándor merőben újszerű könyvének ismertetése aligha fejezhető be anélkül, hogy ne idéznénk fel jelentőségéhez méltón a szerzőnek hazánkban lassan feledésbe merülő alakját. Nem gondolatmenete hitelét – napjainkra oly jellemző tényezőként – tekintélye súlyával erősítendő; a kristályos logikájú építkezés, a fölényes anyagismeret nem igényel effajta támogatást. Pályafutásának rövid áttekintése inkább tiltakozás nemzeti, no meg felekezeti öntudatunk legkegyetlenebb réme, a felejtés törvénye ellen.

1902-ben született Marosvásárhelyen. Teológiai tanulmányait Kolozsvárott és a Harvard-egyetemen végezte. Kolozsvárott kezdte meg lelkészi szolgálatát, majd 1941-től a budapesti egyházközség vezető lelkésze lett. 1945–47: a Magyarországi Unitárius Egyház lelkész-elnöke. Ugyanebben az időben egy számottevő parlamenti párt, a Polgári Demokrata Párt elnöke és országgyűlési képviselője, és elnöke a Magyar Vöröskeresztnek is.

1947-ben távozott az Egyesült Államokba, ahol folytatta lelkészi tevékenységét. Amerikai tisztségei közül említsük meg, hogy az Amerikai Magyar Könyvtár és Történelmi Társulat elnökeként is dolgozott, létrehozta az amerikai magyarság számára oly nélkülözhetetlen Kéziratkönyvtárat. 1983-ban halt meg.

A Magyar Vallásszabadság c. tanulmányon kívül több vallástörténeti, valamint pszichológiai tárgyú munkát írt. Ezek közül első helyen említtem a Dávid Ferencet lélektani szempontok alapján elemző, Dávid Ferenc és a tömeg c. tanulmányt (Kolozsvár, 1937). Ennek előtte jelent meg, ugyancsak Kolozsvárott egy vallásfilozófiai, ill. vallástörténeti műve: Az unitarizmus lényege, valamint Az unitarizmus fejlődése.

A mestert mindig büszkeséggel tölti el, ha tanítványa, divatos kifejezéssel élve, „meg tudja valósítani önmagát”; ódivatúbban szólva, ha az elvetett magból termő gyümölcsfa nő. De lehet tanítvány is büszke mestere továbbnövekedésére, talán annak reményében, hogy a mester gondolatvilága egykor meghatározta, és mintegy a tudat alatt továbbformálhatja őt magát. Legmegrögzöttebb rögeszmém egyike, hogy a *tizenhatodik századi magyar vallásügyi törvények, s azoknak, ill. azok irányának folytatása még nagy nemzeti erőforrásaink lehetnek*. Kedvelt vesszőparipámat az elmúlt hónapokban szinte ujjongással fedeztem föl Szent-Iványi Sándor 1964-ben megjelent, de hazánkban ma még újnak tekinthető könyvében.

Csak egy idő után ocsudtam föl, hogy én nemcsak ismerem már ezt a gondolatot, hanem réges-régtől fogva vallom a belőle sarjadt hitet.

Mint írtam volt: ötven éve is múlt, hogy a tanítványa lettem A Magyar Vallásszabadság c. könyv szerzőjének. És nem sokkal annak előtte jelent meg a Magyar történet harmadik kötete (Szekfű Gyulától), amely néhány más történészhez hasonlóan a tizenhatodik századi türelmi forradalomról nem vesz tudomást. E forradalomról a hittanár már akkor tanította, hogy az nemcsak vallási erőforrásunk: el kell jönnie az időnek, amikor nemzeti erőforrásunkká is lehet.